

ԱԲԷԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՍ ՆԵՆՈՒՇԵԼՆՈՅԻ ՍԻՆԱՆՈՒԴ ԳԵՌՈՍԵՍ ԱՆԵՍ (ԻՐ 1700—1782)

ՊԵՆՏԱՅՈՒՄ ՎԱՆԵՐ Ս. ԳԵՌՈՐԳՅԱՅ, ՍԵՐԱՍՈՒՅ
ՎԱՆԵՐԻ ՎԱՆԵՐԵՐԻՆ ԱՆԷՆ, Ի ՎԱՂՈՑ ԿԱՐՈՐԱԼԱՆԸ
Ե ԽՈՍԱՅԵՆԵՐՈՒ ՄԷՐ:

Հ. Ղ. ԻՆՃԻՃԵԱՆ (Աշխարհագրութիւն,
Ասիա, Ա. Հաւ., Վնենա. 1806, էջ 288) կը
սիշէ «Գեւոցա», գիւղն որ «Իր բոլոր ժամաւ
հետի եւ ի սեւասոյ յարեւելեան կողմն նորա,
ուր եւ վանք յանուն սրբոյն գեորգայ, որ յա-
նուն նորա կողի գեւոցայ վանք. նստի առա ա-
ռաջնորդ ուրոյն: Յայտմ վայրի տանն հալածեալ
սրբոյն գեորգայ զգեւա, յայնմանէ կողեցաւ
տեղին գեւոց. իր բէ տեղի գիւղաց»:

Աւելի նորագոյն ժամանակներ Պ. Վ. Նա-
թանեան (Տեղեկագիր ընդհանուր վիճակին Սե-
րաստիոյ, Կ. Պոլ. 1877, էջ 144), եւ ակա-
նասեաներ՝ Ա. Վ. Աղեքսանդրեան (Պատմ.
քղբին. Սերաստ. Վնենա. 1911, էջ 362) եւ
Բ. Հալքեցեան (Փոքր Հայքի վանքերը — Սե-
րաստիոյ վանորայք, «Նոր Այգ», Մարզումն,
1913, էջ 79, 123—4) արդէն աւերակ գի-
տան Ս. Գեորգը, թէպէտ վանքին առասպելը
գեւա կենդանի:

Նաթանեան կը գրէ՝ (էջ 144) «Քաղա-
քէն 12 ժամ հեռաւորութեամբ դէպ արեւ-
ելեան հարաւ Հայոց գիւղ մի կայ Գեւոցայ
(ի ծան). Գեւոցայ վանքին տեղը ժամանակաւ
գեւեր բնակելուն համար, եւ վերջը հալա-
ծուելով Ս. Գեորգ վանքը շինուած ըլլալուն,
վանքն ալ կը յիշուի (Դեւոցայ) անուամբ որուն
կից յանուն սրբոյն Գեորգայ վանք մը կայ եղեր-
այս ալ նոյնպէս աւերակ դարձած է միայն տեղը
յայտնի կենալով, գիւղացիք աճէն աստեւ ուխտի
կ'երթան», Աղեքսանդրեան (էջ 362) կը գրէ.
«Ս. Գեորգ, Դեվէքսէի մօտ, որ առջեւ բաւա-
կան պայծառ էր, եւ իրմէ կը կախուէին հո-
գեւորապէս իրեն սեպհանան վիճակ՝ Զառա,
Թոթորակ, Դեվէքսէ կամ Գեւոցա, Աւաքիխէ,
Քարհաս եւ Թէքէլի գիւղերը. հիմակ այս
վանքն աւերակ է,», իսկ Բ. Հալքեցեան
(էջ 123—4) կը գրէ՝ աւելի բանասիրական
եւ դրական ձեւ մը տալ ուղղով առասպելին.
«Տեվէկուս Ս. Գեորգ կամ Գեւոցայ վանք, Սե-
րաստիայէն 10 ժամ յարեւելս Ալիսի ձախա-
կողը Տեվէկուս կամ Գեւոցայ գիւղի մերձ,
գրեթէ վանք շարաւորութիւն Յանգիւլու շէն
ու փառաւոր վանք մը եղած է: Այժմ Ս. Նշան
վանուց իրաւասութեան ենթարկուած է եւ

հողերը վարձով մշակել կը արուեսն: Աւաղա-
բար կ'ըստի թէ ժամանակաւ մտերը բնակող
Դեւ-օմ մը ժամանակ ժամանակ վանքին նա-
խիրները եւ առար ու մարդ յափշտակելով կը
լափէ եղեր. եւ որ վանքին վանահայրերէն
միոյն հրաշխար էր կարելի է. ցարդ ցոյց կու
տան քարայտեալ այդ մնացորդը, որ արգարեւ
հակա վիշտակի մը կը նմանի»:

Վանքին աւերման պատճառ կը ճանչնայ
Աղեքսանդրեան (էջ 282—3) Բաթիկեան
խնայեց Միքայէլ շուշտակ վարդապետը, զոր
Սերաստիոյ Յակոբ Արքեպ. 1782ին Ս. Գեոր-
գայ վանքն սեղապահ դրած էր, որ իր խակ եւ
խռովայոյց բնաւորութեամբ գտած՝ քանի մը
առարիւն «գնաց Կ. Պոլիս, եւ զբարձաւ. եւ իր
ընտանիքը դրաւեցին վանքը, կուտէին արդիւնքը
եւ վանքին աւերման հոգ չէին տանիր», եւ
այսպէս նա պատճառ եղաւ աւերման «Ս. Գեոր-
գայ վանաց, ինքն եւ ազգականք իւր», ըստ
նոյն Նաթանեանի (էջ 153) 1876—7ին նոյն
գիւղ կը բնակէին 11 տուն հայ եւ 2 տուն
հայ բողջական:

Ըստ Հ. Ե. Տաշեանի հետազոտութեանց
Սերաստիոյ եւ շրջակայից վրայ (ձեռագիր),
խնդրոյ նիւթ եղող տեղն հին յունական գիւ-
ղաքաղաք է, ուր ըստ Ռիտանեսի (Ժ. դարուն,
Պատմ. Աղաղբապատ 1876, էջ 86) Դ. գա-
րուն սկիզբը Լիւկիանոս կայսեր հալածանքին
ժամանակ հաւասարեցալք փախան ի մէջ այլոց՝
Սերաստիոյ սահմանները՝ Նանա Տիւկնոց, որ
«են գերեւ տեղիք եւ հեռագոյն եւ ամրոց», որ
թերեւս սկզբնաւորութիւնն ըլլայ՝ ըստ իս-
խիշեալ առասպելին, Տեղոյն անունն հետ-
զհետէ կերպարանքներ առած է՝ Տեվէքսէ
(Սարգիսեան Հ. Ն. Տեղագրութիւնք, Վնենա.
1864, էջ 63 եւ Տախտակ, Տեվէքսէ, Տեւու
վանք (Առաք. Դավթիճեցի, Էջմ. 1896,
էջ 630), Նանա է. Զամէ. Գ., էջ 516, Հ.
Աճառեան, Հայոց Նոր վիճակը, Էջմ. 1903,
էջ 570 եւ) Տեւոցայ (Գ. ք. Աղան. Գիւսան
Ժ., էջ 395), Դեւոցայ եւ վերջապէս Դեւ-օմ:
Վանքը ժամանակաւ առանձինն Առաջ-
նորդարեն եղած է, յատուկ եպիսկոպոս-առաջ-
նորդներով, որմէ կը կախուէին, ինչպէս վերն
սիշեցի, շրջակայ քանի մը գիւղեր:

Այս վանքին բնակիչներէն եւ Առաջնորդ-
ներէն շատ չբիւ բան ծանօթ է. կը յիշուին՝
Ս. Գեորգայ միաբան Հայրապետ արեւոյց, որ
Նահատակեալ. 1528ին կամ 1533ին հրով է
Սերաստիա (Ա. Դավթիճեցի, էջ 630, Հ. Զամ-

շեան, Գ., էջ 516, Գ. ք. Աշտենանց, Դիւան, Ժ., էջ 395, Լ. Աճառեանց եւն), վատի. կանեան Մատենադարանը (Bibl. Ap. Vat. Mus. Borg. P. F. Armeno 6—L 11—6) կայ Սաղմոսարան (Ոսկեփորիկ) գրեալ Ռոպ (1595) ի ձեռն Ալեքսիսնոս երիցու «ի յերկիր սեբաստիոյ ի գիւղն որ կոչի տնոնցա ընդ Հովանեաւ սուրբ աստուածածին եւ սուրբ լուսաւորչին սուրբ թեոփորոս եւ սուրբ Փրկչին», 1905ին Կ. Պոլսի շուկան Հայ Տնտեսական միջոց տեսած եմ խորանի առջեւ կանխելու «գողնոց», մը, որուն վնայ ոսկեթել բանուած էր Հեռեւեալ վերաառութիւնը. «ՅԵՇՅԿ Է ԿՈԿՆՈՅՍ ԼԱՍԱՐԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆՆԵՆ ԵՒ ԼԱՍՄԱՅՆ ՆԵՆՁԵՑԵԼՈՅՆ Ի ԴՈՒՌՈՒՆ Ի ԴԵՂՈՅՍ ԵՒ ԳԵՂՈՐԳԻՆ ԾԵՌԱՍՄԻ ԴԱՎԱԹԻ ՈՐԴԻ ԵՍԿՈՐԻՆ ՌՄԼԳԻՆ», (= 1784)։

Եստույ Ս. Գեորգայ առաջնորդ-եպիսկոպոսներէն կը յիշուին միայն՝ «Մկրտիչ եպիսկոպոսն որ յԱթոռն Ս. Գեորգայ ՅԵԼԵԿԵՆՈՎՈՒՄԻ», (մագաղանայ բոլորքի Ամբաստան, գրեալ ի Սեբաստիա 1636ին, Նաթանեան, անդ, էջ 100). Նոյն անձը կը յիշուի նաեւ նոյն միջոցին՝ իբր 1636ին՝ «Սեբաստացի Ներսէս Ա., այր վաճեալ եւ Հանձարեղ, որ եւ յետոյ եղեւ կաթողիկոս Սայ... Ժողովաւ առ ինչն զառաջնորդս Վանդուէից նախագիտ Ներսէս առքեպօն Ս. Նշանն աթոռոյս, Նիկողայոս եպիսկոպոսի, Ս. Զրեշտապետի, Յօհաննէս եպիսկոպոսի, Սկրտիչ եպիսկոպոսի, Ս. Գեորգայ, Յօհաննէս եպիսկոպոսի...», (Գ. ք. Ա. շեան, Դիւան, Ժ., էջ 400)։ Ս. Գեորգայ վանքը կը յիշուի անգամ մ'ալ 1777ին Սեբաստիոյ քաղաքին եկեղեցիներուն եւ ուրիշ վանքերու հետ, որոնց «ընդհանրական առաջնորդ, կը կարգուի՝ Էլջմանին Սիմէոն Կթող. էն 1777 Յունիս 4ին (Գ. ք. Ա. Դիւան, Ժ., էջ 420) Յակոբ Բ. Արք. Սեբաստիոյ։

Արդ, իմ ծանօթութեանս հասաւ սոյն ՅԵՎԵՐՏԵԻ կամ Դեւոցա վանքի ուրիշ մէկ Առաջնորդ եպիսկոպոսը կամ Արքեպիսկոպոսը, որ ԺԸ դարուն ապրած պիտի ըլլայ. եւ՝ ինչպէս յաջորդներէն պիտի տեսնուի, առանց աւարտելուս՝ կամեղիկէ շայնրու դաւանութեան յարած էր շատ հին ժամանակներէն։

Իր մասին գիտցածներս օտկայն շատ քիչ են՝ բայց հաստատուն, այնպէս որ իր գոյութիւնը գիտենք, բայց պարագաներն ու վերջը, եւ թուականները կ'անգիտանանք։

Եսմին 1906 Յունուար 2ին, երբ Կ. Պո-

լիս Անտոնեան Մեծարայ Միաբանութեան Դիւանին մէջ հետազոտութիւններ կը կատարէի, Դիւանապետն Մեծ. Լ. Խաչակ Վ. Սրապետին ինձ անստորագրէր հայերէն հին գրութիւն մը յանձնել, որուն գրէն ԳԵՐ. Արքեպիսկոպոս Միաբան հաստատեց՝ թէ իրենց Միաբան Լ. Աթանաս Վ. Սառաֆեանին գիրն ըլլայ, որ յետոյ (1795—1815) ձեռնագրիչ Արքեպիսկոպոս կը զուգահեռ լինէր Սառաֆեանի վանքի Մեծաւորին՝ Լ. Գրիգոր Վ. Ներսէսեանին (Նիփոթ, ի 3 Օգ. 1787). Սոյն գրութիւնը նշանակեալով յարաւ կը բերեմ Արքեպիսկոպոսի վնայ տուած անդեղութեան համար, թէպէտ ամբողջը Մեծարող եւ Աթանաս եպիսկոպոսն էր վերաբերի, որոնց վնայ ուրիշ անգամ առանձինն պիտի խօսիմ։

Ծանօթութիւնք ինչ շուրջ զքահանայական կամ զեպիսկոպոսական ձեռնագրութեամբ աթանաս եպիսկոպոսի միաբան, եւ միարօղ եպիսկոպոսի քահանայ առապետն ըստ հօր Գրիգորի։

Շուրջ զամեն 1740 մինչ առաջեցայ յառաջելութեան ի Կ. Պոլսի ընդ Կ. Պոլսեցի Զօր Պոլսի Սառաֆեանին՝ նաեւ մեր գնացող էր ի Բեռլին, բայց եհան զմեզ ի պոլսեայ տառ, որ (է) թէնաւ ընդգէմ թարգմանելոյ, Արք մինչ նաեւ Կաթողիկոսէն ի քաղաքի վերջիշեալ Զօր Պոլսի գեղեցեալ աստուածածնին հանգերէն ելեալ ի Ծոցի իւրեմ երեւիւր, եւ ահա մեծ որ խար ի Ծոցի վանքն առ յին զիւր զառաւանածնին հանգերէն ի Ծոցի. եւ այդպէս ճանաչեցաք զնա զուր ուղղափառ. եւ ինչն էր վրացի քահանայ անուն Սիւր Գարբրիէլ. եւ յետ սիրալոյսական ողբունի սիրու պատմել թէ ի ընդիր լեալ եմ երկու աստուծոյն անձանց՝ վանեակի նաւով (եւ աստ հանդիպեցաւ նաեւ մեր վանքի գնացող զարեւար պետ) որք յղեցեալ են ի Կ. Պոլսէ ի ձեռնագրիչ քահանայ. եւ ոչքս զանցեալ ձեռնագրեցեալք են քահանայ յուսման ընդ վրացապետն, եւ ապա գնացեալ են ի հէճին առ Յօհաննէս Կթող. որոյ զոր ի նմին ժամանակի իջուցեալ էին յաթոռոցի. եւ ի անդի նորա նաուցեալ էին Ղուկաս Կթող. ի զարմե աղագահին սոյն, եւ ի անուն ձեռնագրեցեալք են եպիսկոպոս. Աթանաս եպիսկոպոսն ի վերայ Լուսինայի, եւ միարօղ եպիսկոպոսն ի վերայ տարսնին. եւ յարեմ զարեւար զալ ի ստամբող հասին ի օսկուտաւ, եւ անդ եւ եղեալ պրքօրօս եպիսկոպոսն ի նախապետութիւն որդոյ Նիփո. եւ յետ սիրալոյսական ողբունի ընդ միմեանց հարցեալ է յնաւա պրքօրօս եպիսկոպոսն թէ աստի՛ գայք. եւ նոքա պատմաւ են նմա ուստի դան, զինչ ապրին, եւ յուսմէ ձեռնագրեցան քահանայ, եւ յուսմէ եպիսկոպոս. Եսմին Պրքօրօսն եպիսկոպոսն ասացեալ է նոցա թէ արեւ վարդապետն ոչ է եպիսկոպոս, այլ ընդ քահանայ, եւ գուցէ այժմ

ոչ էք քահանայ, եկաք լուսարուք ինձ, զի ես
 ձեռնագրեցիք զմեզ գոնեայ քահանայ, զի լիցի
 բանն ի վերայ Տիման, եւ օրինաւոր իսկ նորա ոչ
 եմ հաւանեալ բանից նորա եւ անցին ի ստամպոլ:
 Եւ յորժամ անգ եղեալ առաջակայ միսինաբըն
 որք էին նիկոմիդացի յօճաննիս վարդապետան,
 եւ գաղտնացի եղալ վարդապետան ընթերցան
 զվարչական նոցա պատմութիւն լատին պնայ Եպս. ին
 եւ վիկարին թէ՛ նա, յորմէ ընկաւեալ են գբա-
 հանայական կարգն, ոչ էր Եպիփանոս, այլ լոյ՛
 քահանայ, ուրեմն ոչ են առեալ զվարդ քառ օրինի
 եւ կանոնաց եկեղեցւոյ, եւ վասն այսր պատճառի
 վիկարն առացեալ է թէ ես ոչ ունիմ իշխանաւ-
 թիւնս չքաման կամ անօրինիկ նոցա զայս պա-
 կասութիւնս, զի զայնպիսի իշխանութիւն ունի
 սրբազան պապն, վասն որոյ պարտին զնալ առ նա.
 վասն այնորիկ այժմ գնան ի հոմ՝ առ քրտազան
 պապն բնեկերկտա Դիփանեբորգ զն ընկալին
 զարման վերաց նոցա: Ս: Չայցնանս պատմեաց
 վրացի եւր Գարբրէլ: Եւ աղշաւաց զմեզ մի առ
 նոցա նշան ինչ թէ լուսեալ ենք զնոցանէ այսպիսի
 բանս: Եւ մեք յետ մի կամ երկու աւուրց բաժա-
 նեցաք ի նոցանէ, եւ շուեցաք նաւակաւ միով ընդ
 այլոց ճանապարհորդաց ի ստամպոլ, եւ նոքա տա-
 կաին էին ի կղզոնք եւ սպասէին նաւու ի բրեանց:
 Եւ յորժամ հասաւ ի ստամպոլ, ամենեքեան ի
 խառնկոյութիւն իւրեանց պատմին զարարմունս
 սոցա: Քանզի մերսեանն էր նախ գրագիր իջոյս
 Յօհաննէս պատրիարքին Կ. Պօլսի, նաեւ էր նախին
 աշակերտ միսիթարայ վարդապետի, որով աշա-
 կերեալ էր միջնորդութեամբ քեանց իւրոյ Հօր
 Պօղոսն՝ ապի սիմոնեան, եւ արքեալ էր զնոր
 վարդապետութեան միսիթարայ վարդապետէ: Եւ
 մերօրայ վարդապետան էր արհեստի գարբին,
 այսինքն կղզակաղարծ չիլիսիկր: Եւ իբրեւ հասին
 նոքա ի հոմ՝ յետ երկու քննութեան թոյլ
 ետուն ընցա քահանայադարձութեան միայն, յայց
 ոչ գիտեմ որով կերպին, այսինքն կրկին ձեռնա-
 գրութեամբ կամ անօրինութեամբ, զի ինչ ոչ է
 յայտ: Եւ յորժամ այդ այսպէս եղեւ՝ մերօրայ յա-
 կորն մնաց ի հոմ, զի մինչ եկի ես ի հոմ
 տեսի զնա, բայց մերսեանն ոչ տեսի, զի գնա-
 ցեալ էր ի վենեան, ուր եւ եկաց ոչ գիտեմ
 քանի ամս, եւ ապա գնաց ի ստամպոլ: Եւ յետ
 ժամանակ կարգեաց զնա սուրբ ժողովն մեծաւոր
 հայոց ուղղափառաց, եւ ապա սկսաւ Ե. Ե. Ե.
 զնուրն, զոր արգէն ըմպեալ էր, այնքան պղտոր եւ
 աղքատի. վասն այնորիկ բողոքեցին զմանն առ
 սուրբ ժողովն, եւ սուրբ ժողովն կոչեաց զնա, զի
 եկեցե՛ առ պատասխանի տախից իւրոց, եւ ար-
 դարացուցանել զանձն առաջի սրբոյ ժողովոյն:
 (Յայնմ ժամանակի Հայր մկրտիչ Անանիանս որ
 եկեալ էր ի խնուլ զբերանս հայր գեորգին, որ
 ստեր թէ գոր ինչ աւայ ի վանքն օրորոյ Պաշարու,
 զայն եւ Եստեցեալ յանկուրիայ՝ ծախեաց ոչ առ-
 կաւ դրամ, գրեթէ իբր 15 հազար սկուս հո-
 մայ, եւ մերսեանն իբր 5 հազար սկուս, զի այս-
 ցեալ լուսայ: Եւ ին յին ժամանակի ի հոմ՝ եւ
 սեւ առահայ սօփիոացն, եւ սղաւ երկուքն էին բա-
 րեկմար եւ խորհրդակիցք ամենառ Եպիփանոսի,

որ արգարացոյց զանձն առաջի սրբոյ ժողովոյն եւ
 գարեաւ ի ստամպոլ եւ երարձ ի պատարագէն
 շտեր չեմ բաւականն, եւ զգառն տառուծոյն, եւ
 պատարագէր շուրհառով:

Դարեաւեալ Դպրատան որդիքն երբեմն ընդ-
 գեմ կացին նմա, վասն ամանց արարմանցն, եւ նա
 ի վրէժնեգրութիւն նոցա գրեալ է գիր Գրիգոր
 պատրիարքի լատ արու՝ նոյն ինքն Գրիգոր պա-
 տրիարքն զինի ուղղափառ լինելոյն պատմեաց) թէ
 արի ընդէր նշնել, յարձ հալածանս մանաւոր ի
 վերայ զպատմանս որդեաց: Եւ առգնաննս տեր Յով-
 սէփն միշտ գտեգատեր վասն մերօրայ եպիփանոսի
 թէ զհայ հերետիկոսան, որք զայն ի հոմ՝ ոչ
 կամէր տանել ի սանթ օֆիցիոսայ զաւանդա-
 թիւն, այլ խոստովանեցուցանէր եւ տայր որբու-
 թիւն, եւ սակայն եկեալ պատմէին նոցա տեր
 Յովսէփոյ, թէ խոստովանեցաք եւ առաք որբու-
 թիւն ի մերօրայ վարդապետէ:

Դարեալ զինի գալոյն ամենառ եպիփա-
 փոսի ի հոմ, վասն տայր պատասխանի մարա-
 տանութեանցն, եւ զառնալոյն ի Կ. Պօլսն, եւ
 զինի կարգելոյն մեծաւոր Հայոց ազգին ի Կ. Պօլսն,
 որպէս ի վերոյ պատմեցաք, սուրբ ժողովն ետ
 հրաման արձանառ եպիփանոսի ձեռնագրութիւն
 առնել ի Կ. Պօլսն, որ եւ արար իսկ որպէս յայտ եւ
 Եւ մերօրայ եպիփանոսն իբրեւ լուսե թէ նա ձեռ-
 նագրութիւնս առնէ, ինքն իսկ սկսաւ քարոնչել
 թէ վասն էր ամենառ եպիփանոսն կարող է ձեռ-
 նագրութիւնս առնել, եւ ես՝ ոչ. վասն այնորիկ եւ
 սոմ ետուն հրաման, եւ ձեռնագրեաց զերկու
 անձին քահանայ, որք եկեալ էին ի կողմանց
 լեհաստանի կամ պալալայովի (զի ոչ գիտեմ հա-
 ւաստեալ թէ յորմէ քաղաքէ) եւ իբրեւ գնացին
 ձեռնագրեալք յաշտորհն իւրեանց, լուսե թէ
 արգելին զնոսա ի քահանայադարձութեանս առ
 ժամանակ մի իբրեւ ապօրինաւորութեան ձեռնա-
 գրեալ, բայց յետոյ կարծեմ թէ թղթովք սրբոյ
 ժողովոյն էաւ իրն զկատարած, եւ սկսան կատա-
 րել զպաշտոն իւրեանց:

Ահա զայցնանս գիտաց հայրն Գրիգոր պատ-
 մել, եւ ես վերիվերայ սրբագրեալ զմանս սխա-
 լանս շարտարութեան գրեցի զպատճենդ, օշինչ
 յաւելով կամ նաւազանցանելով ի յեռութենէ
 պատմութեան նորա:

Պատմութեան համեմատ՝ Աբէլ Ա.
 “շուրջ զամաւ 1740”, Եպս. Կը Եկատուրի, մինչ
 նուիրակ Պրոխորոն անոր եպիփանոսութիւնը կը
 ժխտէ, որով Կ. Պօլսոյ լատին Եպս. ին եւ հայ
 կաթողիկէ միսինարներու մէջ բանաւոր առ-
 րակոյս կը յառնէ, ինչպէս պատմողն է. Գրիգոր
 կը կարծէ. մինչեւ որ ձեռնագրեալներն Հոմ՝
 կ’երթան, ուր ասոնց ձեռնագրութեան վաւե-
 րութիւնը կը ծանցուի:

Բայց նրաւանք մի նուիրակ Պրոխորոն շատ
 սխալոր տպաց արն է՝ ազգին վերջին գարեհրու-
 տիւրագոյն պատմութեան մէջ, եւ կարելի չէ
 անոր խօսքին հաւատ ընծայել: Վասն զի, այն

Պրոխորն 1749 Մարտ 26ին Սկիւտարէն Պոլսի մասն օրն իսկ Հետամուտ եղաւ պատրիարքութիւնը ձեռք բերելու, եւ Հաւաքած դրամին զօրութեամբ առանկի զինուորաց սերնդին եկեղեցին ժողովրդեան արեանք ողողելով Հաղիւ կրցաւ եօթն օր պատրիարքական ամբողջ կանգուն պահել: Այս մասին կը գրէ ակնանաւս Սարգիս Գլխի Յովհաննէսեան.

Եսմի 8եառն 1749 եւ ի յարեթական տօմար ՌձՂԸ Մարտի 26, յաւուր կիւրակէի որդոյ Զատիկի Պրոխորն վարդապետ օրիւնտրեցի եւ ըստ սմանց ուսումնարանի, զպատրիարքութեան իշխանութիւնն էաւ թաքնաբար կապաւաւ, դիտութեամբ սմանց շար իշխանաց ի Յակոբ պատրիարքէ յանդիմանեցելոց (վասն եղեռնադարձութեանց իւրեանց) եւ եկեալ նոսաւ ի Ս. Զատիկեան անայ եկեղեցին եւ ի միւս օրն որ էր Զատիկի երկուշաբթի օրն եւ մեռելոց, եւ յետ շաապօրնն զփառն ասելոյն եւ աւարտելոյն զպրաց ի դրի եկեղեցին ի միւս եկեղեցին եր փակ, եւ առաջին զկեցն Յէրն, եւ ի վերջոյգրեալ Պրոխորն վարդապետն դարձողց զերեւն առ ժողովուրդն, եւ կամեր տան բաւ ինչ եւ նախնացաւ. իսկ ի միջի ժողովուրդց այր ամն եկեալ ի վերայ յօտին, սկսաւ աղապակել եւ տանլ. «Իստէմէիդ պիդ պունու» (եւ վանն առն այնորիկ վկայեցին զլ. «պողաշմեհի») եւ ընդ տան բաւին իսկոյն ամենեքեան ի վեր ելին ի վերայ սաղի եւ կանգնեցան, եւ սմանք ի նոցունց աղապակէին. «Իստէմէիդ», եւ սմանք թէ «Չենք ուզէր, զՅակոբ պատրիարքն կուզէք», եւ ի յայտ իրաւութեանց յանկարծակի բացեալ եղեւ գունձ պահարանին, եւ ելին Թաթի եկեղեցիք եւ շուխտապարք վաշտային տակի քան զերեւոսն, սմանք շըշպապաեալ զՊրոխորն եւ ի պատրիարքարանն տարին, եւ սմանք սկսան զգլպ առ ժողովուրդն խղձակ տանլ. «Սիդ փառիշտ Ֆերմաննաւ քարլը յօրոսունուդ քեաֆիրէր, եւ ընդ տանն սկսան անխնայապէս եւ անորոշմարք Տարիակին զփողովարդն, սմանք փայտիւ, սմանք տաճիկնակաւ, եւ սմանք զերդէտէյի ի յարաքսն վարել եւ մղել զփողովարդն, եւ ի Տարիանիւն ժողովուրդաց աղապակէին «վաւրմա», սմանք «նէ վաւրուրուտեալ», եւ սմանք «Իմիր շէրին, առաջն էրինն զպղըլը», իսկ սմանք. թէ «Վայ պաշտ», եւ սմանք «Վայ զօրում», եւ սկսան պակաս աղապակաւ լալ, եւ յիրար իսկ տեսաք աչքը մերովք զդառնակսկին եւ զեղծայի տեսարանս զայս, զի յոմանց գլուխքն պատառեալ էր, եւ յոմանց թեւն խախտալք էին ի տեղաջէ եւրեանց, եւ այլք այլ կերպիւ մաղկապային զփորձ առնուէն ի ճաշիկ զփայտն եւ զտաճիկնակն, եւ սակայն ի յօրն առագ. որբութուն զգլպ առ պատն եղեալ քարմախլիւիցն մինն խառակեալ էր վասն բողոքութեան ժողովուրդց, եւ ոչինչ զայր անդ առ ի յեւուլ եւ ի միւս կողմն էր ցած իրեն կէս կանգուն. զի սմանք «չ դիտելով զիրն զայն, այսիքն զոչ լինեն անդ ճապին, սկսան զմիմանս մղել զգլպ առ այն որպէս յերեկն եւ եռանդն, եւ սկսան թօթա-

փել ի վերայ միմանց ի վայր տնձինք քան զՏարիսն աւելի. եւ անդ էր տեսանել զբողովութիւն Հնձողաց, եւ Հաւաքողաց, եւ անանց իւրեանց կարգացողաց զվայ (զոր բողովութիւն Յէր այլ մի եւս ցոյց տացէ այսպիսի տեսիլ ազգի մերում) եւ յետ վեց աւուր որ նոր կիւրակէի Հարաթն իշխանին զնա զՊրոխորն վարդապետն ի կէտերի-կի առջեւէն ի նաւ ինն, եւ արտաշապաւ արտրին ի սառնօրի բերդն արբիւլով. եւ ի նոյնում Հաւաթի օրն զՅարութիւն վարդապետն իւրաթ(յ)եցին ի Փաշայի Դուռն, եւ բերեալ նաուցին Հանն զիտապէս ի պատրիարքարանն. վասն Միւսա վարդապետին Գրիանորդ՝ որ ընդ գալն եղեւ Պատրիարք ի քաղաքս:

Վերջին մուք կարին ի լուսաւորութիւն յառաջ կը բերեմ նոյն ձեռագրին ուրիշ մէկ տեղին.

«Պրոխորն Վ. Սկիւտարէն նուիրակ Երուսաղեմ, ՌձՂԸ, Մարտի 26 նոսաւ յօրն Զատիկի Զ օր ժառանգեաց. յետ Զ աւուրց նոր կիւրակէի Հաւաթի օրն շըշեցին, Միւսա Վ. Ակեցի, Առաջնորդ՝ Մշու Ս. Կարապետի ՌձՂԸ. որոյ վեցիւ նոսաւ Երուսթիւն Վ. Պալապար, մինչեւ բերին զՄիւսա յԱրքուստայ, որ եմուս ի Ստամպոլ ՌձՂԸին եւ ժառանգեաց զաթոռն: Գերբզ Վ. Ղափանցի, Ռձ. Եանվարի ԺԴ, սակս զի զվերջոյ գրեալ Միւսա Պատրիարքն՝ կաթողիկոս արտրին ի Ս. Եշմիստին:

Սակայն որովհետեւ Հ. Գրիգոր ի յիշնուութենէն միայն կը պատմէ յիշեալ Հանդիպումն ընդ Պրոխորն նուիրակին Երուսաղեմի՝ «չուրը զամաւ 1740», եւ Մեսրոպ ունի եպիսկոպոսութեան վկայական Սոյ Յովհաննէս կաթողիկոսն՝ 15 օգ. 1742 թուագրեալ, եւ ուրիշ կողմանէ ինչ ծանօթ եւ ստուգապէս, որ Մեսրոպ Եպս. 1745ին Խոտալոյ Նապոլի քաղաքը գտնուած է, կը Հետեւի, որ սոյն նուիրակ Պրոխորնի Հանդիպումն ի Սկիւտար՝ միայն 1743—1745ին միջոցին կրնայ եղած ըլլալ, երբ Պրոխորնի պատրիարքանաւու տննչը տակաւին արթնցած պիտի չըլլայ:

Թէ Արեւ շչմարտապէս եպիսկոպոս էր եւ ձեռնադրեալ իշխանութիւն ուներ, վկայ է կիլիկիոյ Յովհաննէս կաթողիկոսն, որ 1741 Օգ. 15ին Մեսրոպ վարդապետն Արքեպիսկոպոս ձեռնադրած է յենյով անոր քահանայութեան՝ եւ բազմաթիւ վկայութեան վրայ, ինչպէս Մեսրոպայ Արքեպ. ի կենսագրութեան մէջ կը տեսնենք: Աւելի Հաստատուն վկայութիւն կը մատուցանեն Կ. Պոլսոյ լատին Եպս. եւ Յովհաննէս Վ. Նիկոմիդիացի Հայ կաթողիկէ միսիոնարն, ինչպէս քիչ մը վարը պիտի յիշեմ:

Ըստ իս՝ ճիշդն այն է՝ որ Մեսրոպ եւ Աթանաս վարդապետները քահանայութեան վկայականները ձեռք բերելէն ետեւ՝ ինքնազուրկ գացած են Սուր Եղիշանէն կաթողիկոսին եւ անկէ եպիսկոպոս ձեռնադրուած են։ Ի գարձին առ լաստին Եպիսկոպոսն Կ. Պոլսոյ, որմէ ըրկուած էին քահանայ ձեռնադրուելու Արեւ Արքեպիսկոպոսէն, ծանուցած է իրենց որ ըստ կանոնաց կաթողիկէ Եկեղեցւոյ՝ նովին գործով կահա-կայուած են ապօրինաւորապէս ընդունած եպիսկոպոսական կարգէն եւ կը պարտին Լուսմ երթալ արձակում առնելու, ուր երկար ատեն սպաշխարանք կրած եւ յետոյ Ս. Քահանայապետէն արձակուած են։ (Հմմ. իմ Գնես. Ս. Սարափեանի, 1908, էջ 219)։

Եղեալ Մեսրոպ Վ. ին ձեռք ինքնին Արեւ Արքեպ. յանձնած է քահանայ ձեռնադրելուն ինչպէս նաեւ մասնաւոր (չորս ասորիան) եւ ծայրագոյն վարդապետութիւն տալուն վկայականները, զորոնք այստեղ յառաջ կը բերեմ (Գրեւ. Անտոնեանց), իրենց սխալներովն, վարդապետութեան վկայականներուն սովորական ձեւերը կրճատելով։

Քահանայութեան ձեռնադրութեան վկայականին զուխը կայ ձեռնադրողին կնիքն՝ երեք անգամ կոխուած, որուն ընթերցուածն է «(Է) ԲԻ ԾԻՒ ԱՐԷԼ ՎԱՐԴՍ ԴՏԻՃԷ», (= 1738)։ Ինչպէս յայտնի է ծայրագոյն վարդապետութիւն ունեցող եպիսկոպոսները պարզապէս «վարդապետ», կը կոչէին Տիները։ Թւեալէս տոյն երեք վկայականներն աւելի ձեռնադրելոյն կենսագրութեան կը վերաբերին, պէտք եմ այստեղ զննել, վասն զի Արեւ Արքեպ. ին կենսագրութեան վերաբերեալ կէտեր կը բովանդակեն։

Վկայական քահանայ ձեռնադրութեան Մեսրոպ Վ. ին։

(Ստորագրի վրան ինչեք նման ազգամ կոչուուած։ Աթ-թուրքուսմաճ Է՝ «(Է) ԲԻ ԾԻՒ ԱՐԷԼ ՎԱՐԴՍ ԴՏԻՃԷ» (= 1738)։)

Է.

Եհուսի Բրիտտոսի ծառայ Տէր Արեւ վարդապետն եւ Արքեպիսկոպոսէն Հայոց. Հասցէ գիր օրհնութեան եւ նամակ պահպանութեան։ Երբեք չնորք առաքելական եւ օրհնութիւն բազմազգուն, եւ կէտէ ժամանեցին ի վերայ ուղղապաւն առաւանդեան եւ պարզեմէ ապրի Հայոց։ Ծանօթ սիրելիք իմ Տէր գե ասէ Արքապետ առաքելայն. Բրիտտոսի Եհուսի Աստուծոյ մեր սիրելին Եհաննէս ի կաթողիկէայց թղթոյն. Թէ փորձեցէք

զՏոգիան. որք թէ Աստուծոյ իցեն եկեալ. վասն որոյ պարտ է մեծաւորած առաւել քննութիւն առնել, ի վերայ իւրաքանչիւր անձանց, եւ մանաւանդ փորձել ցնտա, որք ընդ լծով կարգի, եւ աուր աստիճանի մասնելոց. եւ այնպէս յառաջացուցանել զգործն։ Ուստի եւ ես բորձեալ եւ քննեալ զկոտանդեալութեցի Առաք. քահանա տղու կոչեցեալ գաիրացու Յակոբն եւ մտերիմ ընտրութեամբ բորձ գտեալ. Որ կեալ էր առ իս նամակաւ, եւ հրամանաւ բոխանորդ Եպիսկոպոսի ի վերայ ապրի Հայոց Տեառն Եհաննէս եւ որդի Բորիսփականայի Աստուածաբանութեան վարդապետի. եւ ես զեկեալ նամակն ընդեզի յոյժ գե արժանի Սարգ. ասորիանի. քանզի անձեալ էր անդր քան զլափն. Որ գրեալ էր ի մէջ նամակին իւրոյ, Եսմէ Տեառն 1741. Իսկ եւ Հայոց ՌՃԷԷ. ի յունիսի ծիւ ի մեծահռչակ եւ ի յաշխարհածաւալ շնորհարարութեան Պէտեղիկոսէի աւուրի ի գալստեան Հոգւոյն որոյ ի գաստ առաքելոցն զսա ձեռնադրեալ օրհնեցի Քահանայ յայգաւը Տեառն մերոյ Եհուսի Բրիտտոսի, ի վասն իմոյ որ կառուցեալ է անուան սրբոյն Գեորգե զօրաւորին ի Գեվոյցեան, ուրախութեամբ եւ հոգեւոր ցնտութեամբ, վասն որոյ ըստ իւրոց բազմեանց եւ պաշտամանց եղի զանուն նորա Մեսրոպ, եւ կոչեցաւ Տէր Մեսրոպ. Այդ քան իշխանութիւն գմա հակառակել, սմա հակառակել, մեզ եւ սուրբ հաւատոյ Սեւհիթոսաց եւ սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի եւ հալառակ, Լուսաւոր կառաւորչք զհրաման Տեառն մերոյ Եհուսի Բրիտտոսի. կասեալ է ամեն ի վերայ երկրի երկրի կապեալ յերկինս եւ արձաքեալ արձաքեալ եղիցի յերկինս, եւ օրհնեալ էր ի նման օրհնեալ եղիցի ի Աստուած պատականէն Ամին։ Ահա այս է գիր եւ վկայական նամակ սիրելի որդւոյ իմոյ Տէր Մեսրոպին, որ եւ արեգանին, որ եւ որդի ընդգանորդ աուրք եկեղեցւոյ Հառաքելականի։

Վկայական մասնաւոր վարդապետութեան։

Եհուսի Բրիտտոսի ծառայ Տէր Արեւ վարդապետն եւ Արքեպիսկոպոսէն Հայոց. Նորին աշակերտ Սահակ Ապուշեանցի, որ եղև Պատրիարք Կոստանդնուպոլսոյ, եւ նա ետ ինձ Կամիլպցի Առաքել վարդապետին, որ այժմ Առաջնորդ կոչիմ Սեբաստիոյ, եւ ես ետու եւն։ Որ ըստ կարգին։ Նորին աշակերտ եւ Աստուածատու վրդպ. Խաւրբերթցի որ մականուամբ կոչիմ Թամիկի, եւ առաջնորդ գերահռչակ ուխտին այսինքն Սեբաստիաւ, այսինքն. սուրբ Նշանին ընդ որ եւ ահառաքիկ մտերիմ ընտրութեամբ, փորձ գտեալ Տոգեւոր որդեակն մեր Արեւ վրդպ. Եհաննէս Տիրցի, եւ սուրբն ըստ կարի իմում զգիրս աստուածայինս, եւ ես տեսի զկառարեալ իմաստութիւնն, շնորհեցի զմասնաւոր իշխանութիւնն ըստ նախնեաց Հարց. Եւ ես ետու քմանաւոր գաւազան ըստանցողի Արապ քեհայ տղու կոչեցաւ որդեկին իմոյ, եւ շատազով շքմարտեալ քանեւորէն Էկեռեզգը (յորդեւ) ուղղութեան Մեսրոպ վարդապետին

Վկայական ծայրագոյն վարդապետութեան:

(Այսմ կողմ կ'ընդ. Թոմասյանը՝ 1738):

Երեսուրի Գրիգորի ծնաւոյ Յէր Երէկ վարդապետեալ եւ Արքեպիսկոպոսէ Հայոց... եւ նա եւ ինձ կամիւնցի Աւաթէ վարդապետին, որ այժմ առաջնորդ եմ ի Սեբաստիայ. եւ ես ետու սրբեկին իմոյ եւնիշէհիցի Երէկ վարդապետի զծայրագոյն գաւազան տարինքն աստիճան շրջաբառան իշխանութեան. եւ ես Երէկ վրդպոս. որ այժմ առաջնորդ եմ ի Գեղարցոյ վանս սրբոյ Գեղարցոյ զգրութեան, ետու զծայրագոյն գաւազան, սրբեկն որդւոյն իմոյ բառապետի Արապ քեռահա ողւոս կողմեալ Մեարտի վարդապետին, վասն որոյ ետու զգրութեան աստիճան վարդապետութեան, եւ ծայրագոյն գաւազան իշխանութեան, առ ի զարազորման գաւազան արգարութեամբ եւ զարգիւն յորդորէլ զինան հրաւիրմամբ, նոյնպէս եւս ետու Նրման, եւ իշխանութիւն սրբեկեալ որդւոյն իմոյ Արթուր Գեղարցոյ, Աշտիկեալ ժողովելոյ, եւս ետու իշխանութիւն գաւազան տալու, եւ ամենայն կարգ եւ սահման զոր ինչ գոն ի ծայրագոյնի առեալ շնորհեացի, եւս իսկաւայ փաւելոյ...

Վկայականներէս կը տեսնուի՝ որ Երէկ Վ. եւնիշէհիցի է, միաբան Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանքին. մասնաւոր վարդապետութեան աստիճան ընդունած է իր ուսուցիչ խորհրդիցի Թմակի մականունեալ Առաւածաւոր Վ.էն, որ Ս. Նշանի Առաջնորդ եւ Սեբաստիոյ Արքեպ.ն է. ծայրագոյն վարդապետութիւն ընդունած է Սեբաստիոյ Առաջնորդ Արքեպ.ս. Կամիւնցի Աւաթէ Վ.էն. եւ 1738ին Արքեպիսկոպոս ձեռնադրուած է իբրեւ Առաջնորդ Սեբաստիոյ Գեղարցաւանին Ս. Գեղարց վանոց: Երբորդ վկայագրին մէջ մատգրութեան արժանի է 1741ին գրուած առ խօսքն. «այժմուս նստեալ կամ ի Գեղարցոյ վանս սրբոյ Գեղարցոյ զգրավարին»:

Թէ ինքն ճշմարտապէս եպիսկոպոս է եւ հայ կաթողիկէ եկեղեցւոյ կը վերաբերի առանձինն ուշադրութեան արժանի են սա խօսքերն՝ «որ եկեալ էր առ իս նամական եւ հրամանաւ փոխանորդ(ի) Եպիսկոպոսի ի վերայ ազգիս Հայոց» Տեսան Յովհաննէս եւ որդի փրոփականտայի... այս է գիր եւ վկայականամակ սրբեկն որդւոյ իմոյ Յէր Մեարտիոյ... որ է որդի Ընդհանրոյ սուրբ եկեղեցւոյ Հոռմէականին...», Դարձեալ ինչ «Եւ ես ետու զմանաւոր գաւազան ստանալոցի Արապ քեռահա ողւոս կողմեալ որդեկին իմոյ, եւ ջատագով ճշմարտութեան, ըսնիքուն հետեւող ուղղութեան...»

Արդ, նիկովիդացի Յովհ. Վ., որ այն ժամանակներ Պոլիս, լատին Եպիսկոպոսն քով փոխնորդ (վերի) էր կաթողիկէ Հայերը խնա-

մելու որոշուած, շատ եւսն՝ անձ է, աշակերտ Գրիգորիցի Ս. Ժողովոյ տարածման հաւատարմ, վարդապետ Առաւածաբանութեան, ունի հայերէն հրատարակութիւններ, արեւելք միտոն կատարելէն ետեւ՝ Վենետիկ եւ Հռոմ անցուցած է կեանքը: Սոյն փոխանորդը Մեարտիոյ եւ Աթանայ վկայականներ կու տայ եւ կը ղրկէ Գեղարցոյ վանքի Առաջնորդ Երէկ Արքեպ.ին, որ զիրենք քահանայ ձեռնադրէ, որմէ կ'ենթադրուի թէ հաստատապէս ստոյգ է Աթեկի կաթողիկէութեան վրայ: Երէկ այն յարաբերութեան մէջ գտնուելով՝ անոր վկայագիրները կ'ընդունի եւ ի մանուարի Մեարտիոյ համար կ'ըսէ. «քանզի անցեալ էր քան զայսին» որ գրեալ էր ի մէջ նամակին իւրոյն:

Որչափ այլ ցոյս վայր սխռուած թուականներն Երէկ Արքեպ.ի ժամանակի մասին հաստատուն են, գաւազանութիւն կը յառնէ անոր ձեռնդեմն եւ մահուան թուականներուն նկատմամբ Աղեքսանդրեան Ա. Վ.ի վերին հրատարակած մէկ գրքէն (Պատմ. արեւմտ. քաղաքին Սեբաստիոյ, Վենետ. 1911) ուր (էջ 320) կ'ըսուի թէ Մինաս Վ. Առաքելական Միսիոնար կը գրէ Պոլսէն առ հայ կաթողիկէ Առաջնորդ Վ.ն Բրզնիկի, թէ ղեկած երկու հայ կաթողիկէ քահանայացուներ լատին եպիսկոպոսն առնելու գաւազանութիւն տալն եւ վկայականներով ետ դարձան, եւ թէ բարեւ կը ղրկէ Երէկ Եպ.ին: Տարին չէ նշանակուի: Նոյն հեղինակը կը յիշէ մեր Երէկ Արքեպ.ը (էջ 324) 1782ին այսպէս. «Կիրքին համար «քահանայ ձեռնադրուեցաւ յայն 1782 Յովնէս Կիրքիցի, Սեբաստիոյ Հրեշտակապետի վանքն, Արեւ Եպիսկոպոսն, թեպէտ Բրզնիկոյ պատմութիւնը կը համարի թէ Սեբաստիոյ առաջնորդ էր, բայց ինձ հաւատարի չի թուիր. զի այն ժամանակ Եղեղազար էր Սեբաստիոյ Արքեպ.ը: Այնպէս ըլլալ որ Արեւ Հրեշտակապետ վանքին առանձին առաջնորդն էր, եւ ինչպէս կը տեսնուի իրեն վրայ կ'ըսէ խօսքերէն՝ կաթողիկէայ», Նոյն հեղինակին նշանակած թուականներն առանց կասկածանաց կարելի չէ ընդունիլ:

Այս պատճառով Արեւի ծնունդը կը գնմ մերձաւորապէս 1700ին, եպ.ս. ձեռնադրուելն ստոյգ 1738ին, եւ մահն առ անագած 1782ին, երբ Սեբաստիոյ Եպիսկ. Բ. Արքեպ. (Գ. ք. Աշ. Գիր. Ժ., էջ 421) Բաթիկան Միտիւն Վ.ը «անշապահ Ս. Գեղարցոյ վանքի», կարգած է (Աղեքսանդրեան Ա. Վ. անդ, էջ 282—3):

Հ. Գ. ԳԱՆՏՐՈՆԻՆԻ